

MONASTYCYZM SYNAJSKI NA PRZEŁOMIE VI/VII WIEKU – ŹRÓDŁA HISTORYCZNE I LITERACKIE

Ks. Arkadiusz Jasiewicz
Seminarium Polskie w Paryżu

Pustynia Synaj, a zwłaszcza góra Horeb (Synaj), to święte miejsca spotkania Boga z człowiekiem, gdzie Bóg objawił się Mojżeszowi, najpierw w *Krzewie Gorejącym, który się nie spalał* (Wj 3,2), następnie w otrzymanym Prawie Dekalogu (Wj 32,15), a nieco później w *lekkim powiewie* prorokowi Eliaszowi (1 Krl 19,8–15). Tych samych objawień i pocieszeń doświadczały następne pokolenia przybywające na to miejsce. Naznaczyły one życie świętych mnichów, zamieszkujących pustynię i żyjących tam jak aniołowie na ziemi¹. W późniejszym czasie, szczególnie w VI i VII w., Synaj stał się jednym z pierwszych wielkich ośrodków monastycznych, który przez wieki promieniował na cały chrześcijański Wschód. Stąd wskazane wydaje się sięgnąć najpierw do początków kształtowania się monastycyzmu synajskiego na podstawie dostępnych nam źródeł historycznych i literackich, by następnie móc przedstawić obraz życia mnichów na Synaju na przełomie VI/VII w.

1. Początki monastycyzmu synajskiego

Wydaje się, że początki monastycyzmu synajskiego sięgają III w. Najpierw rozwijał się on w dolinie, gdzie dzisiaj znajduje się klasztor, w okolicy, w której według tradycji wyrósł Krzew Gorejący i gdzie Mojżesz usłyszał Imię Boga. Asceci

¹ Arcivescovo Damianos, *Il monastero del Sinai oggi*, w: *Giovanni Climaco e il Sinai*, a cura S. Chialà, L. Cremaschi, Magnano 2002, s. 57.

wybierali ten teren z kilku powodów. Przede wszystkim było to miejsce święte, gdzie przebywano w samotności, oddając się modlitwie i wspomnianiu wielkich dzieł Boga. Choć z jednej strony dzikość terenu i zbyt duża odległość odstraszały niejednego pielgrzyma, to z drugiej – była to naturalna przestrzeń, gwarantująca żywność dla mnichów oraz ochronę przed prześladowaniami. Klimat Półwyspu – w lecie łagodny, w zimie zaś mroźny, z obfitymi opadami – pozwalał mnichom na gromadzenie wody w sadzawkach oraz na uprawianie różnych owoców².

System klasztorów na Świętej Górze Synaj charakteryzował się odmiennością w stosunku do pozostałych wspólnot zakonnych. Kształtował się jednak wystarczająco blisko Egiptu i Palestyny, aby niemożliwe było rozważanie monastycyzmu w tych krajach bez odwoływania się do niego³. Pielgrzym już z VII w. i później nie wyobraża sobie tego miejsca bez obwarowanego klasztoru Krzewu Gorejącego rozbudowanego za czasów cesarza Justyniana u stóp góry, natomiast mnisi żyjący w epoce protobizantyńskiej patrzyli na to z innej perspektywy.

Synaj dla nich, jak pokazują choćby *Opowieści Anastazego*, to przede wszystkim kolonia anachorecka, na terenie której mieszkali rozproszeni pośród gór eremici. Centrum kolonii monastycznej na Synaju stanowią miejsca święte: Krzew Gorejący i Święty Szczyt, jak również należące do niego eremy rozsiane na całym półwyspie. Anastazy Synaita wymienia te najbliższe położone: Thola, pięć mil oddalona od klasztoru na Synaju (tam była cela Klimaka), następnie Gudda (w odległości piętnastu mil), Malocha i Turba (odległość czterdziestu mil) oraz na pustyni Sidig (odległość sześćdziesięciu mil) – wszystkie te miejsca są wymieniane w *Vita Daniela*, *Narrationes Anastazego* oraz *Scala Klimaka*.

Podstawowe źródła informują nas o trzech centrach monastycznych, znajdujących się w pobliżu Synaju na przełomie IV/V w.: *Raithou* (dzisiejsze el-Tur), *Pharan* (biblijne Refidim) i *teren góry Synaj*, gdzie znajdowały się dwa działające klasztory: na obszarze obecnego Jebel Umm Shomer i klasztor pod samym Świętym Szczytem (dzisiejsze Jebel Musa)⁴. Ten ostatni stał się głównym ośrodkiem monastycznym, który rozbudowano i otoczono warownymi murami w VI w. za panowania cesarza Justyniana. Mieścił się u podnóża góry Synaj,

Por. I. Finkelstein, *Byzantine Monastic Remains in Southern Sinai*, *Dumbarton Oaks Papers* 39 (1985), s. 39–41.

³ D.J. Chitty, *A pustynia stała się miastem. Wprowadzenie do dziejów monastycyzmu w Egipcie i Palestynie pod panowaniem chrześcijańskim*, tłum. T. Lubowiecka, *ŻrMon* 45, Kraków–Tyniec 2008, s. 303.

⁴ U. Dahari, *Monastic Settlements in South Sinai in the Byzantine Period. The Archaeological Remains*, Jerusalem 2000, s. 20.

na „świętym miejscu”, w którym według tradycji Mojżesz rozmawiał z Bogiem ukrytym w krzewie gorejącym. Dlatego zwano go klasztorem Gorejącego Krzewu albo później, po przeniesieniu do tamtejszej bazyliki relikwii św. Katarzyny męczennicy aleksandryjskiej, klasztorem św. Katarzyny⁵. W okresie rozkwitu we wspólnocie przebywało około 400 mnichów. To tu pisano ikony, tworzono kościelny śpiew, gromadzono rękopisy w różnych językach: greckim, łacińskim, syryjskim. Najsłynniejszy z nich – *Codex Sinaiticus* – zawiera najstarszy zachowany tekst Nowego Testamentu, przepisany po grecku w IV w. na zlecenie cesarza Konstantyna⁶. Powinniśmy pamiętać też o tym, że niezależność od Konstantynopola umożliwiła klasztorowi na Synaju utrzymanie przez te lata nieprzerwanego ciągu tworzonych ikon, z których pierwsze pochodzą z VI w.⁷ Budowle powstałe za Justyniana wzmocniły główny ośrodek kolonii, ale nie zmieniły jego natury, stąd mamy zachowaną ciągłość historii monastycyzmu synajskiego od IV do VII w.⁸, a epoka Justyniana reprezentuje punkt centralny w jego historii⁹.

Klasztor na Synaju był wielkim ośrodkiem monastycznym, wpływającym przez wieki na cały chrześcijański Wschód. Jego rozwojowi oraz oddziaływaniu nie przeszkodził fakt, że od połowy VII w., po zajęciu tych terenów przez Arabów, znajdował się on w świecie muzułmańskim, daleko poza granicami Cesarstwa Bizantyńskiego. Mimo to nigdy nie został zniszczony przez muzułmanów. Legenda przypisuje tę ochronę faktowi, że kiedyś mnisi mieli udzielić gościny Mahometowi. Nie wiemy, czy uczynili to rzeczywiście, ale nigdy nie zaprzestali tego czynić w duchu: klasztor synajski od wieków swoimi darami i opieką medyczną

⁵ W IX i X w. klasztor przyjął wezwanie św. Katarzyny po cudownym odnalezieniu na szczycie góry relikwii aleksandryjskiej dziewicy, umęczonej na początku IV w. w okresie nasilonych prześladowań chrześcijan. Legenda głosi, że po uwięzieniu za panowania cesarza Maksymiana (305–313) Katarzyna została poddana mękom, mającym zmusić ją do odstępstwa od wiary: smagano ją żyłami wołowymi, aż ciało zamieniło się w jedną wielką ranę; morzono głodem; łamano jej kości kołem; na koniec ścięto ją mieczem. Jej ciało zapewne przeniesiono z Aleksandrii po zajęciu miasta przez Arabów i Turków (por. W. Turek, *Dziela Boże*, Gdańsk 2006, s. 71).

⁶ Manuskrypt znajdował się w klasztorze do połowy XIX w., kiedy to niemiecki uczoney Constantin von Tischendorf (1815–1874) zawiózł część rękopisu do Niemiec i Rosji. Od 1933 r. większa część manuskryptu znajduje się w British Museum w Londynie.

⁷ D.J. Chitty, *A pustynia stała się miastem*, dz. cyt., s. 323.

⁸ B. Flusin, *Il monachesimo sinaitic, al tempo di Giovanni Climaco*, w: *Giovanni Climaci e il Sinai*, a cura S. Chialà, L. Cremaschi, Magnano 2002, s. 32.

⁹ Por. Tenze, *Ermitages et monasteres. Le monachisme au Mont Sinai à a la période protobizantine*, w: *Le Sinai durant L'Antiquité et le Moyen Âge. 4000 ans d'histoire pour un désert*, Paris 1998, s. 133–138.

ofiarowuje pomoc i wsparcie muzułmańskim nomadom pustyni¹⁰. Do dziś jest najstarszym, nieprzerwanie działającym klasztorem na świecie, odgrywającym wielką rolę w rozwoju duchowości. Do istotnych elementów duchowości synajskiej należało poszukiwanie wewnętrznego wyciszenia (*hezychia*), traktowanego jako warunki modlitwy i trwania przy Bogu. Poszukiwanie takiego stanu stało się podstawą mniszego życia. W ten sposób powstał nowy system ascetyczny rozwijany później na Atosie, zwany *hezychazmem*. Nieprzypadkowo na Synaju w szczególny sposób rozwinął się kult imienia Bożego. Klasztor stał w miejscu Krzewu Gorejącego, gdzie Bóg objawił Swoje Imię. Tam też w specjalny sposób rozwinęła się praktyka krótkich wezwań modlitewnych skierowanych do Jezusa, wyrażających wiarę w moc Jego Imienia (*modlitwa Jezusowa*)¹¹.

2. Źródła historyczne i literackie

Istnieją nieliczne dokumenty źródłowe, informujące o sytuacji mnichów synajskich jeszcze sprzed epoki Justyniana. Znajdują się wśród nich: *Apoftegmaty Ojców Pustyni*¹², *Historia mnichów syryjskich* Teodoret z Cyru¹³, *Pielgrzymka do miejsc świętych Egerii*¹⁴ i dwa teksty hagiograficzne: *Opowiadanie o zabiciu mnichów na Górze Synaj Nila*¹⁵ oraz *Opowiadanie o męczeństwie świętych ojców*

¹⁰ T. Merton, *Drabina, która prowadzi do nieba*, tł. J. Naumowicz, „W drodze” 9 (1995), s. 96.

¹¹ J. Naumowicz, *Wstęp*, w: *Filokalia, Teksty o modlitwie serca*, oprac. i tł. tenże, BOK 18, Kraków 2002, s. 12–13.

¹² *Kolekcja alfabetyczna*, PG 65, 72A–440D; [*Apoftegmaty Ojców Pustyni. Gerontikon*, t. 1, tł. M. Borkowska, wstęp E. Makowiecka, M. Starowieyski, E. Wipszycka, oprac. i wybór M. Starowieyski, ŻrMon 4, Kraków–Tyniec 2007]; *Kolekcja systematyczna*, PL 73; [*Apoftegmaty Ojców Pustyni. Kolekcja systematyczna*, t. 2, tł. M. Kozera, wstęp ks. M. Starowieyski, J. Pollok, ŻrMon 9, Kraków–Tyniec 2007].

¹³ Theodoret de Cyr, *Historie de moines de Syrie, Histoire philothée*, I–XXX; *Traité sur la charité* (XXXI); texte critique, traduction, notes par P. Canivet et A. Leroy-Molinghen, SCh 234 i 257, Paris 1977 i 1979; [*Dzieje miłości Bożej. Historia mnichów syryjskich*, tł. K. Augustyniak, wstęp E. Wipszycka, K. Augustyniak, ŻrMon 7, Kraków–Tyniec 2007].

¹⁴ Egeria, *Itinerarium Egeriae*, wyd. M. Maraval, SCh 298, Paris 1982; [*Egeria. Pielgrzymka do miejsc świętych*, tł. i oprac. P. Iwaszkiewicz, w: *Do Ziemi Świętej. Najstarsze opisy pielgrzymek do Ziemi Świętej IV–VIII w.*, oprac. i wstęp P. Iwaszkiewicz, tł. zb., przedmowa i bibliografia ks. M. Starowieyski, Kraków 2010, s. 109–199 (reprint wydania: OŻ 13, Kraków 1996)].

¹⁵ Nil z Ancyry, *Narrations de caede monachorum in Monte Sinai*, CPG 6044; a także PG 79, s. 589–603; [*Opowiadanie żyjącego samotnie Nila o zabiciu mnichów na górze Synaj i o niewoli jego syna Teodula*, w: *Pisma ascetyczne*, oprac. i tł. L. Nieścior, ŻrMon 46, Kraków–Tyniec 2008, s. 295–361].

z Synaju i Raithou przypisywane Ammoniuszowi¹⁶, a także *Łąka duchowa* Jana Moschosa¹⁷

Apoftegmaty Ojców Pustyni są jednym z ważniejszych świadectw tradycji monastycznej, pochodzących z V w. oraz mających wielki wpływ na całą duchowość ascetyczną. Pokazują one spójność między monastycyzmem egipskim a synajskim (a w czasach św. Jana Klimaka – także palestyńskim).

Dwa zbiory opowiadań szczególnie zasługują na uwagę; wśród nich ten, który mówi o ojcu Sisoesie Wielkim¹⁸. Jak dowiadujemy się z *Apoftegmatów*, Sisoes został mnichem w klasztorze w Sketis w 356 r. Po pewnym czasie udał się na górę Antoniego, protoplasty monastycyzmu, i tam żył z uczniem Abrahamem siedemdziesiąt dwa lata. Pod koniec życia, z powodu słabego zdrowia, wycofał się do Klysm (obecne Suez), gdzie spotkał mnicha z Raithou, Amuna¹⁹. Jesteśmy pewni co do daty spotkania (420 r.) i wiemy, że już w tym czasie mnisi musieli przebywać w Raithou. Z innego źródła historycznego wiemy o istnieniu klasztoru z Raithou już w V w., ponieważ – jak się dowiadujemy – trzech spośród pierwszych dwunastu uczniów, jakich Eutymiusz miał w swojej laurze niedaleko Jerozolimy, przybyło do niego właśnie z Raithou²⁰. Klasztor ten, położony na Półwyspie Synajskim nad Morzem Czerwonym, sąsadował ze wspólnotą mnichów na Synaju. Tak blisko siebie funkcjonujące wspólnoty musiały się ze sobą kontaktować. Wzajemne powiązania między nimi sugeruje choćby fakt, że w VII w. Jan Klimak, jako przełożony na Synaju, napisał dzieło *Scala* dla igumena Jana z Raithou²¹.

Z tego apoftegmatu domyślamy się, że również Morze Czerwone nie mogło stanowić przeszkody dla wzajemnych relacji między Egiptem a Synajem²².

¹⁶ Ammoniusz, *De sanctis patribus barbarorum incursione in Monte Sina et Raithu peremptis*, CPG 6088, w: *Illustrium Christi martyrum leci triumphi*, a cura di F. Combefis, Paris 1660, s. 88–132.

¹⁷ Jan Moschos, *Pratum Spirituale*, PG 87/3, 2851–3116; PL 74, 119–240, 351–371; [*Łąka duchowa* (fragm.)], w: Paweł z Monembasii, *Opowiadania dla duszy pożyteczne o cnotliwych i bogobojnych mężach i niewiastach*, tłum. z fr. i oprac. M. Starowieyski, mBOK 1, Kraków 1993, s. 133–152].

¹⁸ *Apoftegmaty Ojców Pustyni. Kolekcja alfabetyczna*, Sisoes 1–54, PG 65, 391–406, [ŻrMon 4, 440–453].

¹⁹ Tamże, 26, PG 65, 399D–402A, [ŻrMon 4, 448].

²⁰ Cyryl ze Scytopolis, *Życie św. Eutymiusza i Życie św. Saby*, w: *Kyrillos von Skythopolis*, ed. E. Schwartz, TU 49.2, Lepizig 1939, s. 3–200.

²¹ *Sancti Joannis Abbatis, volgo Climaci, Opera omnia*, wyd. M. Rader, Lutetiae 1633, PG 88, 579–1248.

²² B. Flusin, *Il monachesimo sinaitico*, dz. cyt., s. 33.

Stąd można wnioskować o licznych kontaktach mnichów z Synaju z eremem Antoniego, za czym przemawia fakt, iż Klysmata znajdowała się w połowie drogi z Egiptu na Synaj. W swoich badaniach naukowych P. Mayerson wytyczył dwa szlaki podróżowania mnichów do innych klasztorów: jeden z Egiptu do Gazy przez Klysmę, trwający dwadzieścia pięć dni, oraz drugi, z Jerozolimy do Elusy i Aidy, wymagający osiemnastodniowej wędrówki²³.

Bardziej złożony jest przypadek drugiego apoftegmatu, dotyczący abby Sylwana i jego uczniów. Sylwan pochodził z Palestyny, a został mnichem w Sketis, skąd przeniósł się na Synaj około 380 r. Wiemy, że wraz ze swoimi uczniami prowadził życie semianachoreckie, z rozproszonymi wokół celami i centralnie położonym kościołem, do którego mnisi przychodzili w sobotę i niedzielę²⁴. Źródła podają, że Sylwan założył dwa klasztory: na Synaju i w Palestynie (Gerara), natomiast jeden z jego uczniów, abba Netras, został biskupem w Pharan²⁵. Oprócz tych dwóch wspomnianych postaci, pojawiających się w historii Synaju, w *Apoftegmatach* znajdują się jeszcze inne, choćby abba Józef z Peluzjum, który mieszkał przez pewien czas na Synaju²⁶, oraz abba Nikon, będący mnichem w tym klasztorze²⁷, jak też abba Megethios, mieszkający nad potokiem przy górze²⁸, i wreszcie abba Ksojos, odwiedzający Święty Szczyt²⁹.

Widzimy więc, że pod koniec IV w. musiały nastąpić pewne migracje mnichów z Egiptu w stronę Półwyspu Synajskiego, Jerozolimy, w rejon wokół Morza Martwego, a nawet do Azji Mniejszej. Wydaje się, iż przyczynami masowej migracji mnichów – jak twierdzi J. Chryssavgis³⁰ – były m.in. w wymiarze osobistym i religijnym: śmierć obu Makarych – Egipskiego w roku 390 i Aleksandryjskiego w roku 393, a na płaszczyźnie politycznej i społecznej prześladowania zwolenników Orygenesesa, które nastąpiły po ich potępieniu przez Teofila Alek-

²³ P. Mayerson, *The Clysmata-Phara-Haila. Road on the Peutinger Table*, w: *Numismatics and Other Studies in Honor of Bluma L. Trell*, Detroit 1981, s. 169.

²⁴ O życiu monastycznym wspólnoty Sylwana napisał: M. van Parys, *Abba Silvain et ses disciples*, *Irénikon* 61 (1988), s. 315–330.

²⁵ *Apoftegmata*, *Kolekcja alfabetyczna*, Netras 1, PG 65, 311A, [ŻrMon 4, 363].

²⁶ Tamże, Kronios 5, PG 65, 250AB, [ŻrMon 4, 304].

²⁷ Tamże, Nikon 1, PG 65, 311B, [ŻrMon 4, 362].

²⁸ Tamże, Megethios 2, PG 65, 302A, [ŻrMon 4, 351].

²⁹ Tamże, Ksojos 2, PG 65, 311D–313A, [ŻrMon 4, 365].

³⁰ Por. J. Chryssavgis, *W sercu pustyni. Duchowość Ojców i Matek pustyni*, tł. M. Chojnacki, Kraków 2007, s. 10–11.

sandryjskiego w roku 399. Historia pierwszego pokolenia mieszkańców pustyni dobiegła końca, a jego spadkobiercy szukali miejsca, w którym mogliby osiąść.

Religijna geografia Synaju z późniejszych czasów powoli staje się dla nas jasna. Na początku V w. Raithou z pewnością ma już swój klasztor i siedzibę biskupią w Pharan, do której także należy Synaj. Zauważamy również pewne relacje pomiędzy klasztorem synajskim a Palestyną oraz Egiptem i, idąc za myślą B. Flusina, możemy przypuszczać, że na monastycyzm starożytnego Synaju miały wpływ nawet tak daleko położone wspólnoty semianachoreckie, jak Sketis³¹.

W innym źródle literackim, to jest w *Historii mnichów syryjskich* Teodoret z Cyru, czytamy, że wielki anachoreta z Osroene, Julian Saba, około połowy IV w. przybył na Synaj i zbudował kościół na szczycie góry Mojżesza³², co potwierdza również Efrem³³. Kościół ten odwiedziła Egeria, wpływowa kobieta³⁴, a także pewien pielgrzym z Piacenzy³⁵. Teodoret opisuje również, że jeszcze inny syryjski pustelnik, Symeon Starszy z góry Amanus, w niecałe pokolenie później po Julianie odwiedził Synaj i pogrążony w modlitwie spędził na szczycie tydzień³⁶.

Zauważamy zatem, że w tym czasie mają miejsce już różne pielgrzymki na Synaj, co nie jest bez znaczenia. Z jednej strony musimy pamiętać, iż mnisi z tego klasztoru nie byli już tylko anachoretami, ale stali się także opiekunami miejsc świętych: Świętego Szczytu, Krzewu, miejsca otrzymania Dekalogu i innych teofanii. Związek pomiędzy życiem monastycznym a miejscami świętymi był głęboki, podobnie jak w monastycyzmie palestyńskim, w szczególności zaś w Jerozolimie i na Pustyni Judzkiej³⁷. Z drugiej strony wspólnota monastyczna Synaju musiała być otwarta na świat zewnętrzny, choćby poprzez przyjmowanie pielgrzymów. Niektórzy odwiedzający osiadali w tym miejscu i z tego powodu

³¹ B. Flusin, *Il monachesimo sinaitico*, dz. cyt., s. 34.

³² Teodoret z Cyru, *Dzieje miłości Bożej. Historia mnichów syryjskich* II, 13, tł. K. Augustyniak, ŻrMon 7, Kraków–Tyniec 2007, s. 92.

³³ Efrem, *Hymni de Juliano Saba*, XIX i XX, wyd. T.J. Lamy, *Hymni et Sermones*, Mechliniae 1882–1902, vol. III, s. 907–914.

³⁴ Egeria, *Pielgrzymka do miejsc świętych* 3.1–5.1, tł. P. Iwaszkiewicz, w: *Do Ziemi Świętej*, dz. cyt., s. 120–125.

³⁵ Anonim z Piacenzy, *Opis pielgrzymki do Ziemi Świętej* 38–40, tł. P. Iwaszkiewicz, w: *Do Ziemi Świętej*, dz. cyt., s. 229–231.

³⁶ Teodoret z Cyru, *Dzieje miłości Bożej. Historia mnichów syryjskich* VI, 7–14, II, 13, ŻrMon 7, s. 140–144. Znała go matka Teodoretta.

³⁷ O monastycyzmie palestyńskim czytaj: B. Flusin, *Saint Anastase le Perse et l'histoire de la Palestine*, Paris 1992, s. 15–46; J. Patrich, *Sabas, Leader of Palestinian Monasticism. A Comparative Study in Eastern Monasticism, Fourth to Seventh Centuries*, Washington 1995.

monastycyzm synajski nabrał wówczas charakteru „międzynarodowego”, polegającego na tym, że mnisi nie wywodzili się tylko z lokalnych miejsc, ale z różnych chrześcijańskich regionów. Abba Sylwan pochodził z Palestyny, abba Netras z pewnością miał pochodzenie arabskie, abba Julian Saba to Syryjczyk, a Anastazy Synaita pochodził z Cypru³⁸. Wspomniany anonimowy pielgrzym z Piacenzy, przybywając na Synaj około 570 r., zaznacza, że spotkał trzech mnichów, którzy biegle mówili po łacinie, grecku, syryjsku, koptyjsku i bessyńsku³⁹. Biblioteka klasztorna potwierdza tę informację: grecki, syryjski (w odmianie Edessy i Palestyny), gruziński i arabski – wszystkie te języki są reprezentowane w jej rękopisach.

Historia Teodoretta jest pierwszym źródłem, przypisującym nazwę góry Mojżesza do góry Synaj i zaznaczającym obecność eremitów w tym miejscu. Saba jako pierwszy buduje kościół *na tej skale, w której zgłębieniu skrywający się książę proroków Mojżesz uznany został godnym zobaczenia Boga (...). Po poświęceniu świętego ołtarza, który przetrwał do dziś, wrócił do swej szkoły zapaśników ducha*⁴⁰. Fragmenty pisma Teodoretta dotyczące Juliana Saby i świadectwo Symeona uświadamiają nam, jak wielki musiał być wpływ ascetyzmu syryjskiego na duchowość synajską.

Podobny obraz monastycyzmu synajskiego przekazuje Egeria, pątniczka z Zachodu, w relacjach z *Pielgrzymki do miejsc świętych*, dzieła z końca IV w. Wyłania się z niego specyfika klasztoru, która odpowiadałaby wzorowi monastycyzmu czysto syryjskiemu, to jest samotne cele rozrzucone w pobliżu Synaju z małym kościołem na szczycie góry Mojżesza, następnie grotta i kościół Eliasza oraz świątynia znajdująca się obok Krzewu Gorejącego⁴¹. Egeria w swoich relacjach informuje o trzech kościołach w obrębie Synaju: jednym u stóp góry Mojżesza, wokół którego zgrupowane były eremy, drugi na Świętym Szczycie, przeznaczony dla pielgrzymów odwiedzających to miejsce, oraz trzeci, obok Krzewu, dla wspólnoty mnichów⁴².

Pątniczka z Zachodu przedstawia również warunki geograficzne i naturalne Półwyspu Synajskiego. Najpierw informuje nas o pięknym widoku, ukazującym

³⁸ B. Flusin, *Il monachesimo sinaitico*, dz. cyt., s. 35.

³⁹ Anonim z Piacenzy, *Opis pielgrzymki do Ziemi Świętej* 38, tł. P. Iwaszkiewicz, w: *Do Ziemi Świętej*, dz. cyt., s. 229.

⁴⁰ Teodoret z Cyru, *Dzieje miłości Bożej*, II, 13, ŻrMon 7, 92.

⁴¹ O mnichach z Synaju: Egeria, *Pielgrzymka do miejsc świętych* 5.1–10, tł. P. Iwaszkiewicz, w: *Do Ziemi Świętej*, s. 125–126.

⁴² R.M. Parrinello, *Introduzione*, w: Giovanni Climaco, *La Scala del Paradiso*, trad. Tenze, Roma 2007, s. 28.

się jej ze Świętego Szczytu: *Z tego miejsca widzieliśmy Egipt, Palestynę, Morze Czerwone i część Morza Śródziemnego, nad którym leży Aleksandria, jak również bezkresne ziemie Saracenów, i w to wszystko było trudno uwierzyć*⁴³. Następnie zwraca uwagę na bogactwo naturalne tego miejsca: *Choć bowiem cała Góra Synaj jest skalista – napisała Egeria – i nic na niej nie rośnie, jednakże poniżej, u podnóża tych gór jest nieco ziemi, na której święci mnisi z wielką pieczołowitością hodują drzewka owocowe, jarzyny lub zboże obok swych cel. Otrzymują z tej górskiej ziemi nieco owoców dzięki pracy rąk swoich*⁴⁴. Eremici osiedlali się więc tam, gdzie mogli uprawiać ziemię. W czasach Egerii najwięcej mnichów było blisko Krzewu Gorejącego, gdyż tam mieli najlepsze warunki naturalne. Jak widzimy, środowisko naturalne sprzyjało rozwojowi monastycyzmu na tym terenie, a jedynym zagrożeniem były grabieże dokonywane na zakonnikach przez barbarzyńców czy Saracenów⁴⁵. Mnisi w obliczu zagrożenia ukrywali się w swoich eremach, jak przedstawiono to w opowiadaniach Anastazego⁴⁶, albo wznosili wieże obronne, gdzie mogli ukryć swoje cenniejsze dobra i uciekać jak najszybciej.

Dwa wielkie dzieła: *Opowiadania o męczeństwie świętych ojców z Synaju i Raithou* przypisywane Ammoniuszowi oraz *Opowiadania o zabiciu mnichów na Górze Synaj* spisane przez Nila⁴⁷, stanowią ważny wkład w hagiografię synajską. Ammoniusz był eremita, który spędził lata młodości blisko Aleksandrii, a później pod wpływem napięć politycznych zdecydował się uciekać do Palestyny. Wiemy, że podczas swej drogi zatrzymał się na Synaju i przy tej okazji opisał sytuację tamtejszych mnichów. W tym czasie klasztor został opanowany przez Saracenów, w wyniku czego trzydziestu ośmiu mnichów zostało zabitych, a pozostali zdołali uciec z igumenem Dulasem⁴⁸ do wieży. Wszystkich męczenników było czter-

⁴³ Egeria, *Pielgrzymka do miejsc świętych* 3.8, tł. P. Iwaszkiewicz, w: *Do Ziemi Świętej*, dz. cyt., s. 122–123.

⁴⁴ Tamże, 3.6, 122.

⁴⁵ O Saracenach na Synaju znajdziemy w: P. Mayerson, *Monks, Martyrs, Soldiers and Saracens. Papers on the Near East in Late Antiquity*, Jerusalem 1994.

⁴⁶ Anastazy Synaita, *Narrationes*, 23–26, (CPG 7758) wydane przez F. Nau, *Le texte grec de rectis du moine Anastase sur les Saint Pères du Sināï*, „Oriens Christianus” 2 (1902), s. 58–85.

⁴⁷ Większość historyków uważa, że nie można identyfikować go z Nilem z Ancyry, piszącym w początkach V wieku, którego żadne inne świadectwo nie łączy z Synajem, jednak ja przychyliam się do teorii Nieściora, wielkiego znawcy Nila, według której Nilus Sinaiticus jest postacią fikcyjną (zob. L. Nieścior, *Wstęp*, w: Nil z Ancyry, *Pisma ascetyczne*, ŻrMon 46, 9–43 oraz tenże, *Asceza chrześcijańska a filozofia w pismach Nila z Ancyry*, Poznań 2001).

⁴⁸ Imię to jest identyczne z imieniem igumena, za życia którego wybudowano fort i klasztor Św. Katarzyny (s. 556–557).

dziestu. Klasztor w Raithou był również prześladowany i zginęło także czterdziestu mnichów⁴⁹

Wiarygodność historyczna dzieła Ammoniusza jest ciągle podważana (R. Devreesse⁵⁰, D.J. Chitty⁵¹, J. Chryssavgis⁵²) – historycy uważają, że to dzieło pełne fikcji, opisujące sytuację mnichów na Synaju z VI w. Natomiast P. Mayerson czy P.L. Gatier nie przekreślają tak stanowczo wartości historycznych tego pisma. Zawyżona może być jedynie liczba męczenników, jednakże jest prawdopodobne, że te dwa najazdy były faktem, choć w różnym czasie. Klasztor z Raithou został opisany szczegółowo i możemy mieć pewność, iż autor dysponował szeroką wiedzą na ten temat. P.L. Gautier uważa, że męczeństwo mnichów z tego klasztoru jest do przyjęcia⁵³.

*Opowiadanie żyjącego samotnie Nila o zabiciu mnichów na Górze Synaj i o niewoli jego syna Teodula*⁵⁴ – tak brzmi pełny tytuł tego dzieła – to swoista próba skonstruowania fikcyjnej opowieści przeznaczonej dla celów dydaktycznych (*diegemata*). Nil, pisząc relację o śmierci pustelników zamieszkujących okolice Synaju, podobnie zresztą jak Ammoniusz stosuje formę opisu zbliżoną do legend, pełnych cudownych opowieści⁵⁵. Męczeństwo mnichów synajskich, o jakim opowiada Nil, zawiera prawdopodobnie tradycję późniejszą niż wspomniana wyżej relacja Ammoniusza, ponieważ Nil opowiada o śmierci jeszcze innych mnichów, w innym roku i w innym miejscu⁵⁶. Oba dokumenty są cenne ze względu na to, że przedstawiają obraz życia monastycznego i zawierają opis ówczesnego świata mnichów w czasie najazdów barbarzyńskich.

⁴⁹ Por. Ammoniusz, *De sanctis patribus barbarorum incursione in Monte Sina et Raithu perceptis*, CPG 6088, w: *Illustrium Christi martyrum leci triumpho*, dz. cyt., s. 88–132; por. P.L. Gatier, *Les traditions et l'histoire du Sinai de IVe au VIIe siècle. L'Arabie préislamique et son environnement historique et culturel*, wyd. T. Fahd. Leiden 1989, s. 499–523.

⁵⁰ Por. R. Devreesse, *Le Christianisme dans la péninsule sinaïtique, des origines à l'arrivée des Musulmans*, w: *Revue Biblique* 49 1940, s. 205–223.

⁵¹ Por. D.J. Chitty, *A pustynia stała się miastem*, dz. cyt., s. 309.

⁵² Por. J. Chryssavgis, *John Climacus: from the Egyptian desert to the Sinaite mountain*, London 2004, s. 3.

⁵³ P.L. Gatier, *Les traditions et l'histoire du Sinai de IVe au VIIe siècle*, dz. cyt., s. 515.

⁵⁴ Nil z Ancyry, *Opowiadanie żyjącego samotnie Nila o zabiciu mnichów na górze Synaj*, w: tenże, *Pisma ascetyczne*, *ŹrMon* 46, 295–359.

⁵⁵ L. Nieścior, *Wstęp*, w: Nil z Ancyry, *Pisma ascetyczne*, *ŹrMon* 46, 17.

⁵⁶ Nil z Ancyry, *Opowiadanie żyjącego samotnie Nila o zabiciu mnichów na górze Synaj*, dz. cyt., s. 517–518.

Bardzo ważnym źródłem do odtworzenia obrazu monastycyzmu jest *Łąka duchowa* Jana Moschosa (ok. 550–619)⁵⁷, w której znajdują się opowiadania związane z podróżami do klasztorów w Egipcie, Palestynie, Synaju czy Syrii. Jego praca to pewnego rodzaju antologia, jak sam zaznacza we wstępie: *Tworzą ją róże, lilie, fiołki zebrane jak popadło, a wplecione w girlandę niemal bez śladu porządku*⁵⁸. Na wzór i podobieństwo barwnej, ukwieconej łąki dzieło Moschosa zawiera rozmaite pouczające opowieści, sentencje, przysłowia ludowe, życiorysy sławnych (Cyryla ze Scytopolis, Anastazego Synaity) i zupełnie anonimowych mnichów, ascetów, które sam kolekcjonował bądź otrzymywał spisane przez innych. Traktował je bezkrytycznie, włączał wprost do tekstu także częstokroć nieprawdopodobne legendy, oddające jednak dobrze nastrój życia monastycznego na Wschodzie⁵⁹. Jan Moschos również dużo podróżował, nierzadko w towarzystwie swojego ucznia Sofroniusza, spisującego często jego teksty, a potem będącego patriarchą Jerozolimy⁶⁰. Podczas pierwszej podróży do Egiptu zatrzymał się na dziesięć lat na Synaju, w latach 580–581 albo 590–591, z pewnością odwiedził także klasztor w Raithou, gdyż wspomina o Janie z Cylicji, igumenie tej wspólnoty. D.J. Chitty podkreśla wielką wartość opowiadań Moschosa dla historii rozwoju oficjum nocnego w klasztorach i przywołuje fragment *Łąki* dotyczący wizyty złożonej Nilowi i dwóm jego uczniom na Górze Świętej oraz całonocnego czuwania. Opisany w niej porządek oficjum datuje się na wczesny czas i może z powodzeniem mieć charakter autentycznie synajski⁶¹. Asceta Moschos pod koniec VI w. zastał wspólnotę synajską w jakiś sposób zorganizowaną. Istniały w niej trzy główne typy klasztorów: cenobici (gdzie mnisi prowadzili życie we wspólnocie, modlili się i pracowali razem), eremici (żyli samotnie, oddzieleni od innych) oraz mnisi żyjący w laurze. Laury charakteryzowały się tym, że choć mnisi żyli w odosobnieniu, to jednak byli kierowani przez wspólnego igumena oraz schodzili się na wspólną modlitwę w sobotę i niedzielę⁶². Nil z Ancyry w taki sposób

⁵⁷ Jan Moschos, *Pratum Spirituale*, PG 87/3, 2851–3116; PL 74, 119–240, 351–371.

⁵⁸ *Tamże*, PG 87/3, 2852.

⁵⁹ *Łąka duchowa* Moschosa zawsze cieszyła się wielką poczytnością. Znał ją i zapewne wykorzystał asceta Jan Klimak, znana była także poza granicami Bizancjum, o czym świadczą dwa przekłady, jeden łaciński Anastazego Bibliotekarza i Jana Monachosa oraz drugi arabski, (O. Jurewicz, *Historia literatury bizantyńskiej*, Wrocław 1984, s. 64).

⁶⁰ J. Binns, *Ascetics and ambassadors of Christ: the monasteries of Palestine, 314–631*, Oxford 1996, s. 49.

⁶¹ Por. D.J. Chitty, *A pustynia stała się miastem*, dz. cyt., s. 309–310.

⁶² Por. B. Flusin, *Saint Anastase le Perse*, dz. cyt., s. 24.

opisuje ten sposób życia mniszego: *W dzień Pański udają się do kościoła i w ciągu tygodnia schodzą się, spotykając się ze sobą, aby z kolei całkowita rozłąka z czasem nie przecięła węzłów jedności i stopniowo nie doprowadziła do zapomnienia o wzajemnych obowiązkach względem siebie. Potrafi wydłużona samotność sprawić zdziczenie obyczaju, oduczając na skutek długotrwałego przyzwyczajenia od społecznego i towarzyskiego usposobienia właściwego miłości*⁶³.

Ammoniusz daje nam świadectwo takiego życia we wspomnianych wyżej *Opowieściach*, pokazując eremitów żyjących na wzór wspólnot semianachoreckich egipskich lub laury palestyńskiej, kiedy to po upływie tygodnia przebywania w samotności wracali w sobotę wieczorem do klasztoru na noc, aby rano w niedzielę uczestniczyć w liturgii w kościele Krzewu Gorejącego⁶⁴. Praktyka ta jest obecna także w *Łące* Moschosa. Jan dodaje jeszcze, że mnisi potem wracali do swoich cel i powstrzymywali się od oliwy, wina i chleba.

Biorąc pod uwagę odległości geograficzne, jakie dzieliły rozrzucone na pustyni eremy, trzeba przyjąć, że zwykle kościoły znajdowały się między laurami, by każdy eremita mógł bez przeszkód do nich dotrzeć⁶⁵. Pozostaje pytanie, jak radzili sobie pustelnicy, których wspólnoty były bardzo oddalone, choćby na przykład abba Arseniusz, mający do pokonania 36 mil⁶⁶, co z pewnością powodowało, iż nie zawsze był obecny podczas wspólnej niedzielnej modlitwy. O tym, że na Synaju znajdowało się wiele kościołów i cmentarzy pośród cel mnichów, czytamy zarówno u Egerii, jak i Anastazego⁶⁷

Odkrycia archeologiczne na Synaju potwierdzają też, że w epoce Justyniana wokół klasztoru znajdowały się cele anachoreckie. Przykładem jest Jebel Sufsafeh, gdzie odnaleziono więcej niż dwadzieścia cel eremickich, głównie w skałach i na szczytach, a mniej w dolinach. Wiele tych odkrytych pomieszczeń ma niewielką powierzchnię – mogły tam przebywać co najwyżej dwie osoby. Jedną z takich cel jest północna tzw. ścieżka schodów, prowadząca do klasztoru św. Katarzyny, a cha-

⁶³ Nil z Ancyry, *Opowiadanie żyjącego samotnie Nila o zabiciu mnichów na górze Synaj*, dz. cyt., 46, s. 315.

⁶⁴ Ammoniusz, *De sanctis patribus barbarorum incursione in Monte Sina et Raithu peremptis*, w: *Illustrium Christi martyrum leci triumpho*, dz. cyt., s. 90. Według Ammoniusza specjalny mnich przechowywał chleb (προεστός) przeznaczony dla gości.

⁶⁵ Por. J. Patrich, *Sabas, Leader of Palestinian Monasticism. A Comparative Study in Eastern Monasticism, Fourth to Seventh Centuries*, Washington 1995, s. 81.

⁶⁶ *Apostegmaty Ojców Pustyni*, Arseniusz 21, PG 65, 94A, [ŻrMon 4, 146].

⁶⁷ Istnienie na Synaju czterech kościołów zaświadcza Egeria (*Pielgrzymka do miejsc świętych*, III, 1; III, 3; IV, 1; IV, 6), o cmentarzu z Arselaum zaś wspomina Anastazy (*Narrationes*, 8).

rakteryzująca się ciasnotą i dosyć okazałymi rozmiarami, jeśli chodzi o długość, dostępna dzięki stromej ścieżce, wyłobionej w skale przez naturę⁶⁸. „Ścieżka schodów” do dnia dzisiejszego pozostaje w użyciu, łącząc klasztor z kaplicą Eliasza, a źródła potwierdzają, że była głównym miejscem zejścia z góry jeszcze w średnio-wieczu, a nawet w późnych czasach bizantyńskich⁶⁹

Z badań nad źródłami monastycyzmu synajskiego na przełomie VI/VII w. możemy wywnioskować, że chociaż synajscy mnisi żyli już we wspólnocie, to nie porzucali ideałów ducha pustelniczego. Najważniejszą rolę odgrywał klasztor Krzewu Gorejącego. To wokół niego gromadzili się mnisi, aby zdobywać poszczególne szczeble doskonałości, a także do niego przybywali pielgrzymi z różnych stron świata chrześcijańskiego, szukający kontaktu z Bogiem pośród tego świętego miejsca. Ponadto wokół klasztoru, zwłaszcza w synajskich górach i grotach, żyli wciąż eremici. Dzięki temu na Synaju dokonano się połączenie duchowości eremickiej i pustynnej z życiem wspólnotowym i cenobicznym, co ma wielkie znaczenie dla całej historii monastycyzmu.

MONASTIC LIFE AT SINAI IN 5TH AND 6TH CENTURIES – HISTORICAL SOURCES

Summary

The first monastics came to the Sinai in their yearning to draw nigh to God in the midst of profound silence, isolation, prayer, and holiness. Centered at the site of the Burning Bush, the early anchorites settled throughout the south Sinai, where the traces of their chapels and cells can be seen to this day. They were moved by the same mystical longing that attracted monastics to the deserts of Scetis and the Wadi Natrun, or to the deserts in the Judaeen wilderness. Many at the time lived in solitude during the days of the week, and gathered at a central chapel on the Lord's day for common prayer and the celebration of the Divine Liturgy. It is estimated that by the seventh century there were some six hundred monastics living in the region of Sinai.

Translated by Arkadiusz Jasiewicz

⁶⁸ I. Finkelstein, *Byzantine Monastic Remains in Southern Sinai*, dz. cyt., s. 55.

⁶⁹ Amerykańska ekspedycja naukowa na Synaju, w której uczestniczył Ševčenko, w 1960 r. odkryła napis na łuku „ścieżki schodów”: *Dla zbawienia, abba Jan, igumen...* Ševčenko uważa, że może tutaj chodzić o Jana Klimaka: I. Ševčenko, *The Early Period of the Sinai Monastery in the Light of its Inscriptions*, *Dumbarton Oaks Papers* 20 (1966), s. 257.